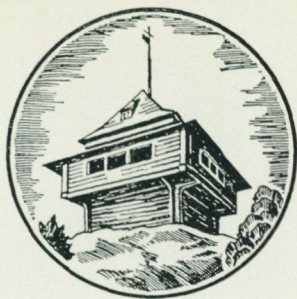

FATABUREN 1969

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1969

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1969

Redaktion: Gösta Berg · Sam Owen Jansson · Skans Torsten Nilsson ·
Christian Axel-Nilsson
Redigerad av Ernst-Folke Lindberg
Layout: Torsten Stääf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hægström AB 1969

Pärmens färgbild: Frieriet. Oljemålning av Knut Ekwall. Nordiska museet.

Brud och brudgum i deras högtidsskrud

Bröllopsdagen var i äldre tid den viktigaste dagen i livet. Den betydde en ny livsform och en ny social ställning, som för kvinnans del bl. a. markerades genom olika klädsel för gift och ogift. Bröllopsdagens betydelse underströks inte minst genom de seder och bruk som knutits till denna dag.

Enligt de medeltida lands- och stadslagarna var det endast tillåtet att fira familjefester i samband med dop, bröllop och begravning. Bröllopet var den glada festen, som samlade grannarna med hela deras hushåll samt släkt och vänner från när och fjärran. Där var brud och brudgum de förnämsta, t. o. m. om kungen och drottningen var gäster. I allting markerades brudparets rang och särställning. En gång i livet kunde man sätta sig över ståndssamhällets sociala fastlåsthet. Med samtida notiser skall jag här försöka belysa hur detta avspeglar sig i brudparets kläder och smycken, delvis i stark kontrast till tidens överflödsförfordningar, som utgick från att ståndstillhörigheten skulle avspegla sig i dräktskicket.

I ett sockenprotokoll från Trolle-Ljunby och Gualöv i Skåne säges 1793 att det vid bröllop måtte vara tillåtet att brudgummen och bruden klädes och prydes sig med vad helst de förmår, på det de härigenom måtte

kunna skilja sig från den övriga brudskaran (S. Svensson, Skånes folkdräkter, s. 272). Trots att vissa förbud på 1600-talet och tidigare talar i motsatt riktning tog det lång tid att förändra denna gamla hävd.

Inte bara brud och brudgum skulle vara extra utstofferade. Enligt J. P. Wallensteens skildring av ett bondbröllop i Danderyds socken i Uppland ledsagades bruden 1786 av tolv brudriddare, ogifta karlar prydda med bandrosor av buxbom, guld och silverpapper på armar och bröst, upplagt och pudrat hår, alla till näst kring vagnen, samt tolv brudpigor klädda med band och blommor, upplagt pudrat hår och kransar av buxbom med guld och silverpapper bundna med röda och vita sidenband på huvudet. Brudsvennerna tävlade med brudgummen i grannlåt liksom brudpigorna med bruden. Detta är medeltida tradition. Landslagen säger härom: »Åtta må de vara på båda sidor, som skola bära bröllopskläder, den nionde brudgummen, och inga flera» (Holmbäck-Wesséns övers.). Det innebär att åtta män uppträdde i brudgummens färger och i lika kläder. Det är ett internationellt bruk; man finner förordningar om ett begränsat antal även i Tyskland 1368. Visby stadslag försöker hejda lyxen och stadgar att ingen

Gunnel Hazelius-
Berg: Brud och
brudgum i deras
högtidsskrud

skall oftare skära kläder till bröllop än en gång om året. Magnus Eriks-
sons stadslag var litet generösare.
Den tillät att man för eget bruk fick
skaffa sig bröllopskläder två gånger
samma år.

Brudgummen — en herreman

»I äldre tider var brudgummen
bränd och pudrad i håret samt ut-
styrd i någon herremans kläder,
hvarjemte, om han var soldat, en
öfver- eller underofficer påklädde
honom sin egen uniform; men nu
mera är denna plägsed aflagd, och
brudgummen bär sina egna bästa klä-
der.» Denna uppgift kommer från
Jämtland och publicerades av Pehr
Rissler 1866. Att kläda en soldat i
uniform över hans rang kan inte vara
annat än reglementsvidrigt men är
helt i stil med brudsmäckningens tra-
ditioner. Jag har förgäves sökt efter
flera liknande belägg, men det kan-
ske är naturligt att man inte talat
högt om detta bruk, om det förekom-
mit.

I N. M. Mandelgrens samlingar i
Folklivsarkivet i Lund finns en upp-
gift, att brudgummen vid kronbröllop
i Vånga och Risinge socknar i Öster-
götland 1848 lånade soldaternas me-
daljer. Brudgummen bar också andra
smycken. Biskop A. O. Rhyzelius
(1677–1761) berättar i Anteckningar
om sitt lefverne (utg. 1901) om en
gammal man, som när han var brud-
gum omkr. år 1650 hade haft en
guldkedja hängande över axlarna »så-
som tå war brukeligt», alltså vid en
tid då förmögna män vid högtidliga
tillfällen bar axelkedjor av guld och
silver med hängsmycken, vilket kort
tid därefter kom ur modet. I Fryks-

ände i Värmland såg C. A. Gottlund
ännu 1821 brudgummen bära tre
riksdalar hängande i band över
skuldrorna. I Ny socken i samma
landskap bar han enligt Maximilian
Axelson en silverkedja med en specie-
riksdaler. I Norge talas det om brud-
gumskorset, som bars i silverkedja.

Även bältet har hört till brudgum-
mens utrustning. I Hamneda socken
i Småland fanns ett gammalt bälte
med stora gjutna och utsirade silver-
plåtar, som ägdes av en hemmansäga-
re i socknen. Han hade ärvt det av
sina förfäder och utlånade det till
socknens brudgummar mot ersättning
(Fataburen 1922, s. 14). Även i Un-
naryds socken i Småland bar brud-
gummen silverbälte och bandolär
över axeln på sin hedersdag (N.-A.
Bringéus, Unnarydsborna, s. 31 och
71 f.). I stället för bältet av silver
användes 1852 i Ny socken i Värm-
land, fortfarande enligt M. Axelson,
ett brett sidenband om livet och även
band på kragen och på båda sidor av
brösten i vertikal riktning.

Brudgummen bar även den långa,
svarta kappan vid vigseln. Den hade
varit ett modeplagg och förblev länge
ett ämbets- och högtidsplagg, även
sedan den försvunnit ur det borger-
liga dräktskicket. Som sorgkappa i
begravningsprocessioner användes den
sista gången vid Karl XIV Johans
begravning 1844. Kappan blev korta-
re i modedräkten på 1660-talet, men
som prästkappa behöll den sin fot-
sida längd, ja den t. o. m. släpade på
golvet vissa tider. Även brudgums-
kappan har tydligen varierat i längd.
Prästkappan var ett ämbetsstecken,
som användes även utanför guds-
tjänsterna. Det är alltså intet stötan-

1. Brudgum med
mångfärgade band
kring hatten och vid
axelkedjan. Detalj
av målning från
Lillhärda i Härje-
dalen av Olof Elf.
Nord. mus. 104 027.

Gunnel Hazelius-
Berg: Brud och
brudgum i deras
högtidsskrud

2. Ett bröllopsfölje
med herrar i mo-
dedräkter. Prästens
kappa är lång, de
övrigas kortare. Ur
L. Magalotti,
Sverige år 1674.

3. Brudgum i mo-
dedräkt från 1840-
talet men med den
långa kappan och
den s. k. prästnäs-
duken. Detalj av
brudskrift från
Älvros i Härje-
dalen av Olof Elf,
1841. Foto Nord.
mus.

de i att den långa kappan bars även av brudgummen under en tid, då den hade kvar sin mera profana användning och var ett plagg som markerade en annan social ställning än bondens.

I en intressant uppsats i festskriften Kulturspeglingar (1966) har Nils-Arvid Bringéus behandlat prästkappan som brudgumsplagg hos norrländsk allmoge. Bruket har där klarlagts, och en utbredningskarta visar dess användning i Norrland. I en not säger författaren att den även förekommit i Västergötland, vilket dock ej markerats på kartan. Det är ingen tvekan att det här är fråga om samma företeelse C. M. Bergstrand funnit i ett protokoll från Kvinnestad i Västergötland 1735, där man överenskom att brudgummar hädanefter skulle bruka sina rockar utan att »skörta med en lång kappa», och i Bredared i samma landskap säges det 1750 att en del gjort påminnelse, »at brudgummar här som annorstädes kunde wid wigslar i kyrkan sig infinna utan

kappa». Dessa notiser tyder på ett försvinnande bruk i denna del av landet. Adelsö kyrka har bland brudkläderna ännu 1790 upptagen en prästkappa av bombasin.¹

De uppgifter som är kända härifrån från 1700-talet, då bruket motarbetades på många håll liksom användningen av den övriga hyrda och utlånade brudpynten. Men traditionen är äldre. Från 1620 finnes bland prästen Magnus Höks i Gränna ägodelar även en »ny brudgummakappa» (Växjö stifts herdaminne 7, s. 241). Bruket att använda brudgumskappa har säkerligen haft en vidare spridning och kan alltså ej betraktas som en speciell norrländsk företeelse men har där kvarlevat längre än på andra håll. I Härjedalen, säger Pehr Rissler 1866, att många gammaldags bruk och sedvanor blivit avlagda, bland andra den att brudgummen under vigseln nyttjade prästkappa, ett bruk som författaren själv var vittne till som barn.

Gunnel Hazelius-
Berg: Brud och
brudgum i deras
högtidsskrud

4. Brudgum från
Leksand i spetskrage
med band, som går
tillbaka på 1600-
talets modedräkt.
Paraplyet och
buketten på bröstet
är senare tillbehör.
Foto 1901.

Kappan anskaffades på sina håll av kyrkan, som sökte tillgodogöra sig den inkomst utlåningen tidigare inbringat prästen, vilket Bringéus visar. Att behovet av flera brudgumskappar förefanns visas av att Järvsö ägde tre stycken. Men också rocken, ja t. o. m. byxorna kunde ingå i den lånade dräkten. Vingåkers kyrka hade inkomst av »byxepenningar» åtminstone ända till 1770-talet, eftersom

sockenstämman fasthöll vid den traditionella inställningen att brudgummen skulle bära de ålderdomliga sidbyxorna, som en gång varit i allmänt bruk i mansdräkten (A.-M. Nylén, Folkligt dräktskick, s. 98).

Även prästkragen lånade brudgummen från prästdräkten, vilket framgår av belägg anförda av Bringéus och andra. Denna kragtyp kommer från 1600-talets modedräkt. På andra håll i Europa har den levat kvar i vissa ämbetsdräkter. Samma krage försedd med spetsar har använts även i några dalasocknar. Även modedräktens långhalsduk från samma period har konserverats i brudgumsdräkten.

Till den vita kragen hörde en bandros av röda sidenband. Denna bandstump var ett viktigt tillbehör och hette i Delsbo »brudgumsstumpen». I Leksand var det ett rött »tjäband» av samma typ som ingick i brudens och brudpigornas dräkt (E. U. 42811).

I Västmanland ingick den vita halsduken vid 1700-talets mitt i brudens gåva till brudgummen, och med den följde röda band, om han var ungkarl men gröna om han var änkling (S. Erixon, Skultuna bruks historia 2, s. 544). Det är sällsynt att man i mansdräkten finner en sådan markering för gift och ogift stånd. F. A. Arosenius har 1862 en märklig uppgift om brudgummens kragband från Rättviks socken: »Lefva båda hans föräldrar, äro båda banden röda, äro de döda, äro banden svarta, lefver en af dem, är ena bandet rödt och det andra svart.» Det är svårt att förstå meningen med dessa markeringar. Det kan ju röra sig om ett äldre bruk, som senare

fått sekundär förklaring. Det röda skjortbandet förekom enligt N. H. Sjöborg även i Blekinge på 1790-talet, och Bellman sjunger i Fredmans epistel nr 15 om skomakaregesällen, som inte fått mästarbrev; han uppmanas att klä sig fin: »Ta din käpp i hand, knyt i din halsduk röda band.»

Brudgummen hade till sin dräkt utslaget hår, även när peruken uppträdde i helt andra former. Carl Tersmeden beskriver sin frisyr som brudgum 1751: »Kl. 10 kom min frisör med den nya brudgumsgrannlåten af en Queu de Renard, brukligt endast vid detta tillfälle av en officer. Den bestod af ett svart brett band, hvarpå hårbucklor voro fästade, som räckte midt på ryggen och kostade med en svart cocarde 8 plåtar.» Vid Gustav III:s bröllop bar hovkavaljererna utslaget hår och hovdamerna brudlockar (jfr förf. i Fataburen 1936, s. 112 f.). M. G. Crælius anger 1772 i sin beskrivning från Kalmar län att brudgummen vid allmogebröllop hade upplagt och pudrat hår. Det är naturligt att modedräkten här blir ett ideal och en eftersträvad förebild. Komministern C. E. Læstadius skriver i ett brev 1805 från Gillesnoule i Lycksele lappmark att han en morgon fick visit av en ung lapp som samma dag skulle vara brudgum. »Han ville at jag skulle pudra honom. Jag svarte at som jag ej brukade puder sjelf så kunde jag ej heller betjena andra dermed... Brudden hade sitt hufvud mjöladt» (avskrift i Nordiska museets arkiv).

Hatten, som i gammal tid var den frie mannens symbol, var också ett herremanskecken, som i vissa landsändar ganska långsamt spred sig till

bönderna. I Delsbo var det före 1740 endast brudgummar som använde hatt (B. Hillgren). Brudgumshatten smyckades med röda bandrosor, med hattkedja av silver, med fint broderade eller vävda band eller med en verklig kryddkvast. Louise Hagberg berättar (Fataburen 1921) från 1600-talets England, hur bandrosor i färger brukade utdelas vid bröllopen för att bäras i hatten. Det var ett bruk hos alla klasser i samhället. Endast ett par exempel kan här medtagas. I Rättvik bar brudgummen på sin hatt röda band med tofsar och s. k. grimmor, smala snören i svartgult och svartgrönt (G. Ekström). I Unnaryd var både brudgummens och brudmännens hattar rikt smyckade med sammetsbårder och silverspännen. I Sorunda bar brudgummen på sin stormhatt ett rött band och guldglimter. Från Malungs socken har Nordiska museet ett hattband av rött ylle med 24 påsydda tennsmycken (inv.nr 84 873). I Gagnefs minnesstuga bevaras två brudgumshattar med tillbehör av en mässingsnål med hängande kläppar och löv. Hatten kunde siras med guldspetsar och glitterband, med blomster och löv.

Brudgummens hatt hölls under vigseln av en brudsven (Delsbo), eller också hängdes den med sin granna rosett upp under nummertavlan, så att alla skulle kunna se den (Äppelbo). När kronan dansades av bruden, genomgicks ofta samma ceremoni av brudgummen, som placerade den fina brudgumshatten på en av de ogifta karlarnas huvuden (Skåne).

Till brudens gåvor hörde alltid den fint sömmade brudgumsskjortan, som var ett bevis på hennes skicklighet.

5. Brudgum med blomsterklädd hatt och bandolär. Från en halländsk bonadsmålning.

Den liksom brudsärken skulle sparas till svepning. Från Blekinge har N. H. Sjöborg vid 1700-talets slut givit denna beskrivning: »Brudgummen har om halsen en silkenäsduk, under hvilken et rödt skjortband visar sig, uti hvars ändar 2:ne silfver-nålar äro fästade. Han nyttjar stundom 3:ne lintyg på en gång, alla ärmknapparna böra synas och för händerna äro rynkade spetsar.»

Stövlar bars av brudgummarna på många håll i landet, och senare tillkom de nymodiga galoschern, som avtogs först då dansen började.

Handskarna av sämskat skinn hörde till både brudgummens och brudens utstyrsel. De silkesbroderade med blommor och blad var en marknadsvara över hela landet. I dem gick brudgummen in i kyrkan och satte sig på sin vanliga plats för att omedelbart lämna denna och gå fram till brudbänken i koret. Han skulle då glömma kvar sina handskar i bänken, och dessa skulle bäras fram till honom, en sed som markerade brudgummens nya ställning på ett påfallande sätt.

Käppen var också en statussymbol, som senare avlöstes av paraplyet. Käppen med röd bandrosett medfördes till kyrkan av den ridande brudgummen och bars även av brudmännen som tecken på deras värdighet. På andra håll var det piskan som hörde till brudgummens utstyrsel och bars med in i bröllopgården.

Kysk och okysk brud

»Bruden den dig är mycket kär
På högra handen står dig när,
Beprydd med guldet klara
....»

Så lyder i 1695 års psalmbok brudpsalm 55, vers 5. Den gyllene kronan var det viktigaste vittnesbördet om brudens renhet och dygd och blev därför en symbol för hela bröllopet.

Från Bysans och Rom kom kronan under tidig medeltid till norra Europa. Den var ett ståndstecken som bars inte endast av kungliga personer utan även av förnåma damer utanför kungahuset. Olaus Magnus berättar att i Skänninge även oadliga jungfrur bar krona vid högtidliga tillfällen.

Särskilt genom Mariakulten kom kronan att bli den rena jungfruns symbol och att knytas till brudens utsmyckning. Kyrkorna lånade ut kronor till brudar redan vid medeltidens slut, men om det var fråga om kronor som verkligen tillhörde Mariabilden eller om det gällde särskilda brudkronor, därom tvistar de lärde.

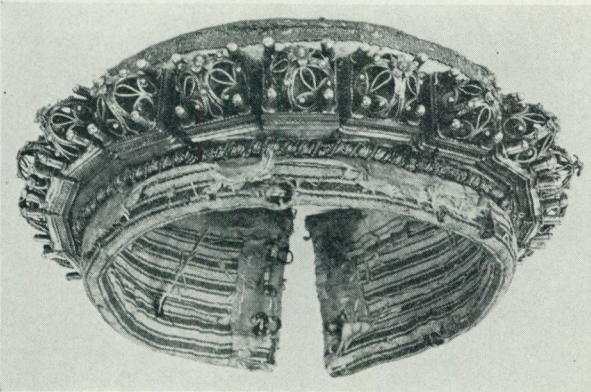
Vid Gustav Vasas konfiskation av kyrkornas silver försvann långa rader av kronor. Vid överlämnandet medgavs kyrkorna rätt att med annat silver inlösa »kronor som brudar pläga hava». Man borde kvarlämna en eller ett par kronor i varje härad. Tydligt hade man gått alltför hårt fram vid konfiskationen, ty 1539 och följande år »unnades igen» till församlingarna i Östergötland brudkronor, som dock vid användningen belades med skatt (O. Källström, Medeltida kyrksilver, s. 127 f.). Det gamla bruket att kyrkorna skulle låna ut brudkronan stadfästes för Strängnäs stift genom ett synodbeslut 1584.

Den lilla prinsessan i S:t Görans-

6. Prinsessan i
Bernt Notkes
S:t Göransgrupp
från 1400-talets slut.
Foto I. Anderson,
ATA.

7. En troligen me-
deltida brudkrans
från Vansö kyrka i
Södermanland. Nu
i SHM. Foto ATA.

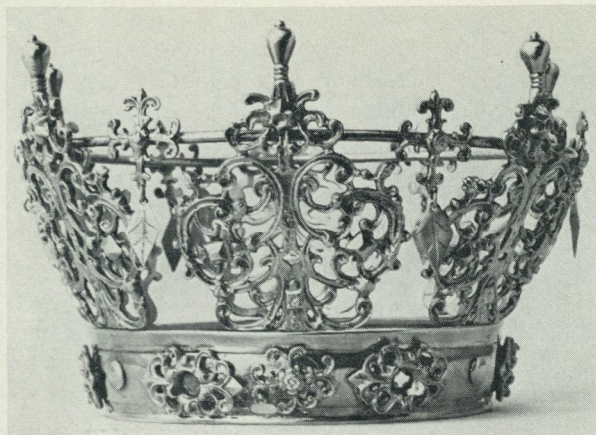

som af sijna män förkrenkte äre för
än the wijas, hafwa ingen crona
uthan alleneste en krantz med teckt
hufwud, hölt hår och något silfwer
om brystet. Men the som äre falne i
lönskeläghre och kunna sedan af
androm blifwa til echtskap optagh-
na, hafwa hufwudklädhet på sitt huf-
wud med en lithen flitterkrantz och
minder silfwer än the förra om lifwet.
Samma hufwudskrud skola the enc-
kior bruka, som uthi theres enckiestånd
sigh med lägerzmål försest hafwa.»
(Svenska riksdagsakter, avd. II, del
II: 2, 335 f.). Senare förslag och
stadgar i såväl Västerås som Sträng-
näs stift anknyter i huvudsak till
överenskommelsen i Örebro men av-
viker i vissa detaljer, under det att
1686 års kyrkolag mera generellt
hänvisar till äldre stadgar och van-
lig plägsed. Var fästekvinna häv-
dad av sin fästman och likväl bru-
kade »kyska brudars skrud», skulle
de böta två daler silvermynt till kyr-
kan.

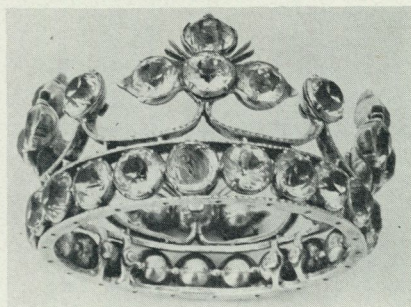
När bruden inte hade rätt att bära
krona, bortföll även brudmässan och
den päll som hölls över brudparets
huvuden under vigselakten fick ej an-
vändas.

Brudens klädsel kunde också åter-
verka på brudgummen. Den långa
svarta kappan tillmättes på vissa håll
så stor vikt att brudgummen ej fick
bära detta hederstecken, om hans
brud ej hade rätt att bära krona (visi-
tationsprotokoll i Delsbo 1777). I
Ny socken i Värmland gällde sam-
ma sak om det breda sidenband brud-
gummen bar om livet.

Liksom prästen hade att utröna,
om kontrahenterna hade tillräckliga
kristendomskunskaper för att få gif-

8. Brudkrona av förgyllt silver från Högbo kyrka i Gästrikland, 1700-talets mitt. Foto Nord. mus.

9. Brudkrona av silver och bergkristall. Gåva till Stjärnorps kyrka av familjen Douglas 1749. Redan efter 1600-talets mitt började man i adelskretsar bära små kronor, ofta besatta med pärlor eller bergkristall. Foto Nord. mus.

ta sig, så var det också han som skulle ge tillstånd att få använda kyrkans brudskrud och framför allt kronan. I Karlstad förmanade domkapitlet 1682 samtliga pastorer »att noga tillse förr än kopulationen (d. v. s. vigseln) sker i kyrkan och genom sexmännen inquirera om någon beblandelse är föregången. I så fall, om så skedd vore, aftages bruden kronan.»

Från Delsbo finnes Samuel Ödmanns målade beskrivning av den stackars flickan som fött oäkta barn och därför bar en särskild dräkt. »I stället för vanlig brudklädsel fick hon bära helt svart klänning, vitt dok på

huvudet samt däruppå en korsmössa som bestod av tvenne utterskinnsremсор, 2 tum breda, sammansydda till ett kors varav ena spetsen låg framåt pannan den andra ned i nacken och de två övriga nedgående till vardera örat. I denna dräkt grät hon i allmänhet under hela ceremonien. Bruket avlades under 1700-talets slut.» I Hassela befallde prästen att de som ej var riktiga brudar skulle bära gul luva som straff för sin osedliga vandel (uppteckn. av Louise Hagberg).

Vid 1800-talets mitt ville guldsmeden Norrbom i Delsbo gifta sig, men prosten, sedermera biskopen, Lars Landgren nekade honom kyrkans krona. Norrbom började då att förfärdiga en egen krona. När prosten fick höra detta, uppsökte han honom och frågade, vem som skulle ha den krona som var under arbete. »Åt Karin och mig», sa Norrbom. »Hon får inte bära nå'n krona», sa Landgren. »Då gifter vi oss inte», sa Norrbom och så flyttade de ihop utan vigsel.

Inte heller den brud som gifte sig utan sin målsmans tillstånd bar krona. Abraham Brahe berättar om sin syster, som vigdes i Slottskyrkan 1595 utan släktens medgivande: »Och tå alla wore inkompte kallade fröken Anna min syster fram till presten och satte opå henne een krantz.»

De vigslar som bröt mot dessa skrivna och oskrivna lagar blev betraktade som suspekta och vållade kontrahenterna stora svårigheter. Det var lika oegentligt som att få barn för snart och behandlades ofta på liknande sätt från kyrklig synpunkt. Enligt folkmeningen var det däremot inte så stor synd att kläda hävdad

Gunnel Hazelius-
Berg: Brud och
brudgum i deras
högtidsskrud

10. Brudklädsel
med pärlor och
orangeblommor.
Konst- och nyhets-
magasin för med-
borgare af alla
klasser, 1819.

11. Detalj av en
teckning av Fritz
von Dardel 1849.
Vid denna tid
hade slöjan blivit
obligatorisk i
brudklädseln.

brud i krona. En godspilt som skulle
ärva gården måste ju se till att arvs-
följden blev tryggad. Böterna betala-
des gärna under sådana förhållanden.

Strängheten beträffande rätten att
bära krona uppmjukades småningom
därhän, att det endast var kyrkans
brudkronor som det förmenades »icke
ärbar» brud att bära. Brudkläderskan
kunde ha en krona att låna ut såda-
na gånger (Greta Hedlund, *Dräkt och
kvinnlighet*, 1951, s. 150). Från
Älvros socken i Härjedalen berättas
att man hade provisoriska kronor av
något simplare material, såsom järn-
bleck, som ibland fick ersätta den
riktiga brudkronan.

I Unnaryd klagade man 1806 på
att kyrkans brudkrona ej använts på
flera år och ej gett någon inkomst.
Biskopen föreslog att den skulle säl-
jas, men församlingen beslöt att upp-
ta en avgift av varje brudpar anting-
en de använde kronan eller ej
(Bringéus, *Unnarydsborna*, s. 3). Det
är tydligt att kyrkornas kronor mist
sin dragningskraft och nya moderikt-
ningar gjort sig gällande.

Kransen hade en mångsidig an-
vändning och betydelse. Den hörde
till brudpigornas festdräkt, och den
bars tillsammans med kronan av den
ärbara bruden – under medeltiden
bar även brudgummen krans – men
den var också en andra rangens pry-
nad för den lägrade bruden. I Enkö-
ping blev en man bötfälld 1593 för att
han hängt en krans på en gift kvin-
nas dörr. Det var en skymf som kos-
tade honom en stor summa pengar
att avtvå (Enköpings stads tänkeböc-
ker, s. 271).

Som manligt attribut levde kransen
kvar vid dopet, när ungfaddrarna
växlade krona och krans före fad-
derkyssen (Louise Hagberg i *Rig*
1925, s. 146). Sist finner vi kransen
i myrten fäst på kyrkomarskalkarnas
frackslag.

Utan att förknippa kransen med
brudens bristande ärbarhet började
man på 1700-talet stundom använda
den i kronans ställe. Så vigdes Anna
Licken Ulfsparré 1723 i en grön och
vit krans, och hennes dotter bar sam-
ma krans på sin peruk 1741. Kran-

Gunnel Hazelius-
Berg: Brud och
brudgum i deras
högtidsskrud

12. En brud smyckad med blommor och florsslöja. *Magasin för konst, nyheter och moder*, 1829. Slöjan var ännu inte ett speciellt brudtillbehör utan begagnades även till galadräkt.

13. Brud från Vingåker med mångfärgade blommor och band. Ur en skissbok av J. W. Wallander. Trolleholms bibliotek.

sarna blev allt vanligare. När N. R. Brocman reste i Baltikum 1754, berättar han om en brudprocession han såg nära Libau, »och hade bruden krona på som i Sverige på landet». Kronan var alltså omodern i borgerliga kretsar vid denna tid.

Vid 1700-talets slut blir myrtenkronan vanlig. Den behandlas då med samma respekt som sin föregångare av ädlare material. När en hovfröken Pollet firade sitt bröllop vid hovet, satte H. Maj:t »myrtenkransen och kronan på mitt hufvud, satte en vacker briljantring på mitt finger och förde mig sjelf till altaret» (1803). I varje förtänksam familj sköttes krusen med myrten på bästa sätt. Från Jönköping vid 1800-talets mitt minns Tecla Wrangel »de små vit- eller gulfärgade husens fönster... och den rent oundvikliga myrten till brudkronorna».

Om myrtenkronan ersätter guld- kronan bland de högre stånden, så blir det mässingskronor, konstgjorda blommor och pynt som efterträder det äkta materialet bland allmogen. Brudkronorna utsiras med spiror, blombuketter och stora panascher. De gör ett överväldigande intryck. Från 1800-talets början till dess mitt talas om dessa spiror av 2 à 3 kvarters höjd. I Mora 1851 var de förfärdigade av blommor och mångfärgade lappar. Karl XIV Johan skänkte 1836 konstgjorda blommor, som tidigare prytt konungens bord, till arbetarna vid Älvdalens porfyrverk, vilket ägdes av konungen. Därav tillverkades för bruden en större krans, en blomsterkvast, en girland och en mindre krans och till brud-

14. Bruden klädes.
Tierp, Uppland.
Akwarell av B.
Hillgren 1926.

gummen en mindre blomsterkvast (Notiser från Arbetarnas kulturhistoriska sällskap 1968, s. 10 ff.)

Drottning för en dag

Vid Gustav Vasas konfiskation av kyrkornas silver levererades bl. a. från Stora Tuna i Dalarna följande persedlar: en stor förgylld krona med jungfru Marias bild, likaledes fem andra förgyllda kronor, den ena mindre än den andra, ett bälte med stämplade silverspänger, ännu två vita silverbälten med stämplade spänger, ett gjutet silverbälte, ett förgyllt litet kors utan kedja, en pärlkrans samt guld- och silverringar, sex mindre silverbälten och förgyllda bröstspäng-

er och bröstkniper samt kedjor med vidhängande kors (Diplomatarium Dalecarlicum). Här finns alltså det som brukar kallas ett helt brudsilver, dvs. både krona, kedjor och bälte.

Till den traditionella brudgrannlåten hörde också kåpebonaden, på vilken brudsmuckena var fästade. Då allt annat silver indrogs, fick en rad kyrkor behålla sina kåpebonader till brudskruden. Den beskrivs som en stor bröstlapp, ibland som en liten mässhake med påsydd grannlåt. På Trolleås i Skåne berättades att vätarna begärt att få låna fruns sammetskjortel och kåpa till brudskrud åt vättafruns dotter. Den klänningen ska ha hängt upp i Näs sockenkyrka som ett minne av denna händelse (C. J. Barfod, Märkvärdigheter, 1925, s. 33).

När Carl von Linné 1734 var gäst i Mora prästgård klädde man en brud »at vi så mycket bättre måtte se landens maner... När bruden klädes, lägges på henne kraga, lik ringkragar; men så stor, at han går kring hela bröstet, af kläde gjord, hvilken alt öfver är utzirad med påsydde band och silfwerkädjor, hwarpå fladra löst de liggande silfwer kors och inbundne medailler. Kring halsen hänger silfkädjan, den de förmögne utan på kring klädren, då de wäl wara skola, med dubbel omgång hänga. På hufvudet sitter en stor silfkrona, innuti med bandrosor betäckandes håret. Neder åt ryggen hänger det långa håret löst och utslaget. Om lifwet sitter silfbälte.» Här fanns alltså fortfarande kåpebonaden i bruk. I förminskad skala användes den ännu på 1800-talet med allt enklare grannlåter fastsydda över ytan.

15. Brudsmynnen
från Brahekyrkan
på Visingsö.
Foto Nord. mus.

Under 1500- och 1600-talen fanns det inte bara hos adeln utan också hos borgerskapet rika skatter av dräktsmycken av silver. Bälten och kedjor ingick i högtidsdräkten inte bara för bruden och brudpigorna utan även för övriga gäster. Bönderna hade samma möjligheter att lysa med lånat brudsilver från kyrkorna eller herrgårdarna. Mycket silver fanns dock även i allmogeägo inte bara i det rika Sydsverige utan även norrut. Silver ingick i brudgåvorna bland de förmögna bönderna.²

Under 1600-talet kompletterade kyrkorna sitt brudsilver genom köp och gåvor. Stundom uppehölls traditionen att skänka bort brudräkten,

som på medeltiden ofta blev spelmännens belöning. Då överflödsförordningarna förbjöd detta, lämnades dräkten till kyrkan. Även om det dyrbara materialet många gånger användes till antependier, så togs dock en del direkt i bruk som brudstass även i fortsättningen. Ibland fick kyrkan i donation av sitt herrskap »en heel brudskänck». Så t.ex. fick Över-Enhörna kyrka av herrskapet på Ekensberg 1673 en silverkrona med rubiner, ett förgyllt bälte, ett hårband av äkta pärlor, tre silverkedjor med hängande brickor, beläte och förgyllt kors och ett smycke av oäkta diamanter. Ett par silverbroderade handskar och en krage av vitt flor låg

Gunnel Hazelius-
Berg: Brud och
brudgum i deras
högtidsskrud

16. Brudräkt från
Ingelstads hd i
i Skåne. Foto 1873
då detta dräktskick
redan kommit ur
bruk. Bruden Lär
krans. Guldkronan
slog aldrig igenom
i de gamla danska
landskapen. Där-
emot var dräkt-
silvret särskilt rik-
haltigt i Skåne.

också i den läderöverdragna asken med lås. Dessutom medföljde brudklänningen av randig taft med vita och röda blommor.³

Anders Billow har i Fataburen 1917 publicerat arkivmaterial om brudskruden i Fogdö kyrka i Södermanland, där man kan följa dess tillkomst, underhåll och kompletteringar från 1683 till 1768, då den kasserades och bortauktionerades. Det är en fyllig skildring av hur modet växlar. Den kostade kyrkan en hel del pengar men gav också inkomster.

Det är helt naturligt att när kyrkan förvaltade dessa brudsmücken, det föll på prästfruns lott att vaka över dem och kläda bruden, som ofta fick komma i tidig morgonstund till prästgården för att bli klädd. Det var väl ett undantagsfall Abraham Hülphers beskriver från By socken i Dalarna, där bruden kläddes på lördagsaftonen och fick lov att ligga i kronan över natten. Ibland tillhörde en del och i senare tid hela brudutrustningen prästfrun. Det blev hennes lilla extra förtjänst att stå församlingens brudar till tjänst. Vid prostvisitation i Amnehärad i Västergötland 1719 klagade församlingen på att kaplanens hustru gjorde anspråk på att få kläda alla brudar i socknen. Då lästes biskopens resolution från föregående år upp »att ingen må tränga sig til den sysslan, utan har hwar och en frihet at ther til biuda hwem man behagar antingen af preste hustrurna eller andra». (Bergstrand, Kulturbilder 2, s. 90). Vid prästmötet 1723 klagades över att pastorskan i Torsåker störde kyrkodisciplinen genom att ej i tid bli färdig med sina brudklädningar (Bygdén 4, s. 150).

I bouppteckningar från 1700- och 1800-talen kan man finna brudkläder bland prästfruarnas efterlämnade ägodelar. Där finns 1700-talets mantauer och rober med bröstlappar och engageanter, där finns bröstbuketter och smycken av oäkta stenar och löshår och en och annan peruk.⁴ Det skulle inte bara räckta till en eller flera brudar, även brudpigorna skulle ha sin beskärda lott av sidenband, kedjor och konstgjorda blommor.

Men det var inte bara kyrkorna och prästfruarna som kunde vara ägare till den s.k. brudhedern. Många adelsfamiljer och herrgårdsägare hade egna kronor och brudsmücken. På Salsta talas 1563 om brudsilver som plägar utlånas. Ibland vandrade brudhedern runt i familjen. År 1574 skulle man rusta till bröllop på Åkerö för tjänaren Nils Larsson, och man trodde att den då fanns på Läckö (Västergötlands fornminnesförs. tidsskrift, bd 2, sid. 19 f.).

Från Bjursås socken i Dalarna har Sigurd Erixon i Svenska kulturbilder 1929 beskrivit en brudkläderskas förråd av brudpynt bestående av 60 olika delar. Där finns allt från kronan och kransen, peruken och brudlockarna, bröstlappen med sin grannlåt, alla de olika pärlbanden, broscher, örhängen, nålar och band av alla slag samt buketter. Men även denna form av brudgrannlåt blev omodern. Vid ett bröllop i Tuna församling i Småland omkring 1850 hette det, enligt vad fil. dr Ingegerd Henschen-Ingvar berättat mig, om den traditionellt utrustade bruden:

»Bruden hon skin som en måne
allt vad hon har har hon låne.»
Seden var i utdöende.

17. Bondbrud i
ståndsmässig dräkt
utanför Vingåkers
kyrka. Detalj från
en färglagd teck-
ning av Aug. Neij-
ber.

Gunnel Hazelius-
Berg: Brud och
brudgum i deras
högtidsskrud

18. Jämtländsk brud
på 1890-talet.

Redan på 1700-talet började man arbeta för att brudparet skulle bära egna kläder. På Torpa sockenstämma i Södermanland var man beredd att 1767 låta »brudar endast prydas med krona och härtill bruklig huvudbonad, men för övrigt egna kläder» (Hagströms herdaminne 3, s. 437). I Eggvena socken i Västergötland betonade man att det skall med lika, ja större heder anses, när bruden i egna

kläder träder fram och låter sig vigas (Bergstrand, Kulturbilder 1, s. 88). I Forshems socken i Västergötland konstaterades 1802 att »brudar kläda sig här uti sina vanliga kläder och vigas inom hus, utan de ceremonier och buller, som på de flesta andra ställen ännu beklagligen iakttagas» (Schiller, I kalesch genom Sverige, s. 167).

Det är alltså en ny syn som arbetar sig fram, och det gäller först och främst kläderna. Både kronan och smyckena fortsatte man att låna. I dalasocknarna blir problemet mera komplicerat. När man i Mora 1771 beslutar att all brudeklädning skall avläggas, bifaller kyrkoherden beslutet trots att det är mot hans egen vinning, då han på egen bekostnad inköpt flera brudkronor. Här går man alltså ett steg längre och avskaffar även kronan. Också i Våmhus stannar man inför samma beslut. Kronan är här intimt förbunden med den traditionella brudklädningen, som skiljer sig från sockendräkten. Denna bruddräkt är en modedräkt, som markerar brudens särställning även ur social synvinkel. Kronan kan i de ålderdomliga dalasocknarna inte användas tillsammans med sockendräkten, som tidigare burits av andra rangens brudar. »Grönbruden», eller vad hon nu må heta, har burit socknens helgdagsdräkt med vissa tillsatser, men här passar inte kronan in. I Leksand träder samma förbud i kraft 1828, vilket inte hindrar att det förekom kronbrudar även senare (jfr förf. i Dalarnas hembygdsbok 1950, s. 22). Böta kunde man ju alltid göra.

Socknens helgdagsdräkt med extra tillbehör var alltså länge en andra

19. »Grönbrud»
från Leksand i
sockendräkt utan
krona men med
extra pynt som
endast ingick i
brudklädsekn.
Foto 1901.

rangens bruddräkt. Den var annandagsdräkt för kronbruden och ersätter så småningom den avlagda brudstassen. Från helgdaysdräkten skiljer sig bruddräkten genom särskilda förkläden, bandbesättningar, blommor och kedjor eller dylikt. Denna pynt kunde de båda bruddräkterna ha gemensamt. När bindmössan ingick i bruddräkten, fick den en extra stor rosett i nacken med hängande band

ner på ryggen (Småland, A. Alm i Folkminnen och Folktankar 1936, s. 109).

Den vita bruddräkten var ingen nyhet, då den slog igenom vid 1800-talets början. Johan Ekeblad nämner i brev 1653 att han tagit ut vit atask och tubin till bröllopskläder. Brudparet Horn-Sparre var 1654 klädda i vit taft båda två, men hans kläder var rikt broderade med guld och silver (Whitelockes dagbok, s. 633). Vid ett bröllop 1662 säges att ceremonierna inte var så stora som vanligt, »såsom med det att de intet vore vitklädde och ingen glaven» (J. Ekeblads bref 2, s. 318). Carl Tersmeden beskriver en brud i Stockholm 1751 som »parerad som en ängel i vitt och fördd av dess fader visade sig» (Memoarer 4, s. 107).

När hovfröknarna gifte sig, användes hovets galadräkt. Så var det 1745, då Lovisa Ulrika satte kronan på brudens huvud (Ungedruckte Briefe 1, s. 257), och så även 1775, då hovfröken Böhnen som brud på Ulriksdal bar »vit robe de cour, gala klädd med hängande lockar» (C. J. Ehrensvärd, Dagboksanteckningar 1, s. 63).

Nordiska museet har dräkter, vilka burits av två brudpar samma år, 1764. Hos det borgerliga brudparet August Alströmer och Anna Margareta Sahlgren har bruden kofta och kjol av vit atlas med marseillesöm. Hos det andra brudparet, greve Nils Bonde av Björnö och Anna Christina Fleming, är hennes bruddräkt sydd enligt franskt mode med robe och kjol av brokad med vit botten.

Genom de antikiserande vita empirodräkterna och under påverkan från den franska konfirmanddräkten

20. Brud med myrtenkrona och tyllslöja. Den vita klänningen är prydd med artificiella oranger. Foto Helene Edlund 1897.

21. Brudpar från Byske i Västerbotten, 1880-talet. Bruden har svart klänning och brudgummen bonjour.

fick den vita bruddräkten en vidare spridning under 1800-talet. Snittet växlar och följer modets strömningar. Empirens smala brudslöja av blonder växer fram under 1800-talets senare del ut till en sky av tyll från huvud till fot omsvepande bruden.

Om den vita färgen var elegantare, blev svart det lägre borgerskapets färg. På ett fotografi av fem brudpar, vigda i Storkyrkan i Stockholm 1909, har fyra brudar svarta klänningar och en vit. Till Missionshyddan vid Bergsgatan i Stockholm anskaffades 1893 en svart ylleklänning, för att de fattiga brudarna skulle slippa vigas i sina arbetskläder (Anna Alm, På storstadens gränsmark, s. 33 f.).

Myrtenkronan och kransen hörde till både den vitklädda och svartklädda bruden. Elias Sehlstedt beskriver ett lotsbröllop på 1800-talets mitt: »Bruden var klädd i svart siden med blombuketter utefter kjolen, från axeln till fotabjället, krans och krona af myrten samt en hvit slöja, som sopade golfvet. Brudgummen bar svart bonjour och hjertbukett.» De konstgjorda blommorna ersattes med lika artificiella vita orangeblommor med gröna blad i rankor eller av små buketter. De var särskilt omtyckta omkring senaste sekelskiftet.

Ungmor

Vid en biskopsvisitation i Torsö i Västergötland 1713 påtalades en märkelig sedvänja: »Ingen brud får klädas med krono andra dagen, som här til warit brukeligt i thenna församlingen.» Samma osed påtalades 1739 i Odensåker i samma landskap, där man också varnade för annan

»brudeskrud än then som anständig är, item at ingen brud klädes andra bröllopsdagen uti wanlig brudeskrud». Överallt markerades skillnaden mellan brud- och ungmorsdräkt. Efter bröllopet skulle bruden bära den gifta kvinnans huvudbonad eller hårklädsel beroende på stånd och modenväxlingar. I Sorunda socken i Södermanland bestod ungmorsdräkten av bindmössa och stycke, kulört sidenschal och ett vitt kläde, som man vek upp schalen över, och ännu ett litet vitt kläde, som inte var större än en näsduk, närmast halsen. Också hade man silverspänne. Annars var det en kulört klänning och ett brokigt förkläde – tyget var köpt av brudgummen. Ungfarsklädnaden hade bruden gjort. Han bar även en fin krusad skjorta och en röd mössa med tofs (G. Berg, i Bygden 1925, s. 30 f.). Den röda mössan påsattes första gången på bröllopskvällen.

Från 1860-talets borgerliga Stockholm talas om »annordagsbröllopet», då den nygifta frun måste bära en s. k. ungmorsmössa till den lika obligatoriska blå sidenklänningen. Elegantare morgonmössor och mera stadiga nattmössor hörde till och stickades och broderades i många variationer.

När Lenæus i Delsboa illustrata 1764 talar om att den unga hustrun söndagen efter vigseln »hofwerar» i helgdagsdräkt med korsmössa och blåstärkt huvudkläde samt silverbälte med kedja (s. 208), är det ett gammalt bruk som går tillbaka till katolsk tid. Unghustrun skulle första söndag eller helgdag efter bröllopet tagas in i kyrkan av prästen. Detta kallades »inledelsen» och borttogs

vid reformationen, men seden bibehöll sig en lång tid därefter (Bælter, s. 697 f.). Bruden skulle vara »eftergrann» i många socknar, inte bara i sin ungmorsdräkt andra dagen utan även flera söndagar framåt i sockenkyrkan. Söndagen efter bröllopet kom brudföljet i samma ordning som på bröllopsdagen men satt på sina vanliga platser i kyrkan. Bruden bar gift kvinnas huvudplagg men hade några band och kedjor kvar. I Leksand markerade förklädena en fallande skala under tre till fyra söndagar.

Lasse Lucidor besjöng 1674 den unga flickan som längtar till brudstolen:

»Då väntar hon med tålmod
till dess hon blier med äran brud
och klädas kan i hustruskud.»

Det var dock bröllop antingen bruden var blindbrud eller grönbrud eller hon fick lysa som grannbrud och kronbrud.

*

... »Och mitt i alltsammans en liten skygg brud klädd i rött och med hela familjens samlade smycke-kollektion hängande på sig. Den som inte har tillräckligt med smycken, pryder sig med blommor och blomstergirlander.» – Det låter som gamla dagars Sverige men det är en skildring i dagspressen av ett bröllop i Indien från detta år. Här har utvecklingen gått vidare. Men bröllopet har markerats med frack och ordnar, med paraduniformer och grannlåt under 1800-talet för att ibland bli förmidagsbröllop i jaquette och slutligen bli borgerlig vigsel utan alla extra tillbehör, vid sidan av de mera traditionella bröllopen i modedräkt eller bygdedräkt. Även på landet undviker

man de stora brölloppen. Det är emellertid endast slutfasen i en lång utveckling. Redan 1873 skrev Artur Hazelius i sina reseanteckningar från Häverö: »Bröllopsståten avtager, ofta reses till Stockholm eller Norrtälje för att viga.»

¹ Adelsö kyrkoarkiv, Landsarkivet i Uppsala.

² Brudsmuckena har redan blivit behandlade från historisk-rättslig och kul-

turhistorisk synpunkt, men också i fråga om form och utseende av Anna-Maja Nylén i arbetet *Smycken i svensk ägo* (1952).

³ Över-Enhörna kyrkoarkiv L I: 1, Landsarkivet i Uppsala, enl. välvilligt meddelande av framlidne fil. dr B. Waldén.

⁴ Inventarieförteckning efter kyrkoherdens i Forsa och Hög i Hälsingland den 7 okt. 1762 avlidna hustru Anna Sara Wetter, enl. välvilligt meddelande av framlidna fil. dr Vivi Sylwan.

SUMMARY

Bride and bridegroom in full attire

The study illustrates how the bridal couple holds a unique position during the wedding-day, shown in the attire they wore. This attire contrasted strongly to the laws regulating luxury, which stated that the dress should correspond to the wearer's social class.

The bridegroom's attire could be the fashionable costume of the gentleman or even the uniform of an officer if the bridegroom was a soldier. During the 17th and the 18th centuries the groom could use the clerical garb and collar, which he could borrow from the vicar or the parish church at a small fee. The hat was an upper-class sign which only slowly spread to the farming class, but it was early used in the bridegroom's attire.

The bridal crown was also a class sign. Through the cult of the Virgin Mary the crown became a symbol of the pure virgin and was thus related to the bridal attire. The churches lent crowns to brides as early as the late Middle Ages. In 1617 the clergy came to an agreement that only virgin brides should be allowed to wear the crown, the unchaste should wear a chaplet. In 1686 breach of this rule was punished by a fine to the church. The regulations regarding the wearing of crowns were

later restricted to be applicable only to crowns belonging to the parish church.

In the 18th century the crown lost its popularity in the middle-class society and was replaced by the chaplet. Towards the end of the century myrtle crowns became fashionable in the upper classes, while brass crowns and crowns made of artificial flowers etc. replaced the more valuable crowns in the farming class. To the traditional bridal finery belonged also chains, girdle and jewels of silver. The whole bridal attire could be owned by the church and lent at a fee. Often the vicar's wife was the keeper of the attire and also dressed the bride. The aristocracy and the landed gentry generally owned their bridal clothing. During the late 18th century it became more common that the bridal couple wore their own attire; only the crown and the jewellery were borrowed from the parish church.

Evidence of the white wedding-dress can be found since the 17th century, but became more widely spread during the 19th century. In the lower middle class the black wedding-dress was still common in the early 20th century.

The day after the wedding the bride wore married woman's headdress.